

ФОРМУВАННЯ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ ЧЕРЕЗ ВЗАЄМОДІЮ ОСВІТИ, РЕЛІГІЇ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Г.П. Макушинська

Україна, м. Запоріжжя, Запорізька державна інженерна академія

Стан сучасного українського суспільства характеризується перманентними кризовими тенденціями, зумовленими як зовнішніми різновекторними впливами, так і багатьма внутрішніми протиріччями. Точкою перетину цих векторів і протиріч, на нашу думку, є проблема свободи, а саме, проблема її визначення, усвідомлення і реалізації як у внутрішньому (екзистенційному), так і в зовнішньому (соціальному) світі. Для суспільств, які звільнилися від полону тоталітаризму з його зневагою до особистості і однобічного, часто формалістичного світосприйняття, та стали на шлях утвердження демократії, справедливості, формування вільної людини, громадянського суспільства і правової держави, проблема формування свободної особистості, повинна набувати особливо гострого і підвищеного зацікавлення. Переконані, що саме з аксіоматичного філософського (так само як і християнського) визнання свободи в якості невід'ємної (невідчужуваної) сутності людини (образу і подоби Божої) і чіткого відмежування свободи від свавілля (втілення зла) починається постулювання основ демократії, що надалі утверджується діяльним громадянським суспільством.

Ненаповнене сутнісним змістом 20-ти річне декларування державної незалежності, формальне засудження тоталітаризму на фоні ностальгічного нудьгування за втраченим «нерушимым» міфом «республік свободных», проголошення прав і свобод на тлі реального безкарного свавілля і тотальної корупції є свідченням продовження псевдоправославної імперсько-радянської політики подвійних стандартів, аморальної напівправди і підміни понять в усіх сферах життя: освіти, економіки, права, духовності тощо. Врешті-решт ми продовжуємо і поглиблюємо ганебні традиції повного нехтування особистістю, її інтересами, самобутністю, правами на саморозвиток і самоствердження через свободу. В той же час, спостерігається інша крайність, а саме, отождолення свободи зі свавіллям, розглядаючи її поза моральними вимірами добра і зла, що формує псевдосвободну, малоосвічену, малокультурну, безвідповідальну, деперсоналізовану особистість. Така особистість розуміє демократію як вседозволеність, свободу слова як лайку і безвідповідальність за свої слова і т.п. Отже, втопившись від такої псевдосвободи, людина мріє або про потойбічне (райське), або прийдешнє (комуністичне) загальне

благо, яке створить не вона сама, зусиллями власної волі і праці, а така ж уявна казково-омріяна «сильна влада» на чолі з черговим «хазяїном» (помазаником «батюшкой-царем», вождем, Президентом, псевдомесією тощо).

Таким чином, ми змушені жити в світі подвійних стандартів і підмін. Ми симулюємо і свободу, і незалежність, і посттоталітарність, і світськість, і постсекулярність, і моральні норми та цінності, виправдовуючи мале злочинство (яким є в тому числі і бездіяльність) майбутньою перемогою великого «добра» і «справедливості», «рівності і братерства».

Звичайно, розмивання критеріїв істини, традиційних моральних норм характерне для карнавального постмодерну як світової тенденції ХХІ ст. У другій половині ХХ століття, як підкреслює М.Г. Мурашкін, «з'являється постнетеїстичний неомістицизм періоду постмодерну» [9, с.1] як період постсекулярного суспільства, що породжує нерелігійний спіритуалізм (Ж. Бросс). У ХХ столітті в процесі секуляризації складаються різні ставлення до досвіду самодостатності релігійної духовності, і до релігійної культури взагалі. «Але невідомо, які можливості прояву досвіду самодостатності релігійної духовності створюють умови модерну, а які – постмодерну, і до чого все це може призвести» [9, с.1]. Отже, ми живемо в дуже цікавий час нових пошуків. «Культурологи називають це постмодерним часом, ми ж могли б назвати його постсекулярним, оскільки відчуваємо велику потребу позбирати різні аспекти нашого життя, яке було розбитим. Саме в цьому полягає, на мою думку, найбільший виклик нашого часу», - підкреслює о.Борис Гудзяк [4, с.1]. Г.С. Померанц, цитуючи фразу Ю. Габермаса, «... я думаю, що епоха секуляризму скінчилася», підводить до думки, що постхристиянська культура має усвідомити себе постсекулярною і потребуючої релігійного відродження, пережитого в умовах глобалізації іншими культурами [3, с. 19].

Українському соціуму (так само як і українській екзистенції), окрім цих загальносвітових (західних) мозаїчних і протирічних тенденцій, притаманне нашарування ще й багатьох власних специфічних частково перерахованих вище факторів. Перспективи формування свободної особистості в умовах такого деперсоналізованого, посттоталітарного і постсекулярного українського суспільства можуть стати реальністю, починаючи з докладного вивчення «анамнезу» і чіткого формулювання «діагнозу». На нашу думку, починати (і завершувати) слід з утвердження духовно-моральних першооснов, сформульованих для європейської

цивілізації саме християнством. Сьогоднішнє бажання жити розумом, отриманим із досвіду власного життя – справедливе, нормальне, законне. Але – недостатнє. Річ у тому, що сьогодення не може дати адекватних відповідей на сутнісні питання, адже сутність – категорія історична, тому незмінна, усталена, стійка. На противагу цьому емпірично-життєва свідомість свідчить про мінливість і невпорядкованість як природного, так і суспільного буття людини, якій, проте, властиво поспішати з узагальненнями, з формуванням закономірностей розвитку буття. Неспівмірність узагальнюючих висновків часто настільки очевидна, що людина губиться у своїх мотиваційно-світоглядних орієнтаціях. І, як емпірична істота, робить відповідний висновок на зразок того, що жити слід згідно з логікою здорового життєвого глузду, логікою сьогодення, а не логікою досвіду попередників, пророків, філософів, оскільки вона не дається чуттєвій свідомості і є, до того ж, продуктом пізнавальної діяльності мислителів, неможливою без абстрагування. Народна ж свідомість здатна і схильна сприйняти досвід минулих поколінь, його логіку, закони лише як легенди, міфи, в які вона охоче вірить, але згідно з якими також не упорядковує власне сьогодення.

Великого збитку у розгляді досліджуваної проблеми було завдано тими підходами, що панували в радянський період, «згідно з якими духовність людини є не більше ніж «відображення» її буття. ...Фактично все багатство духовного життя виявилось зведеним до деяких змістів свідомості, які в свою чергу в більшій частині ототожнювались з формами організації знання» [11, с.3].

Якоюсь мірою ситуація змінюється в умовах державної незалежності України. Чільне місце в наукових працях таких дослідників як В.П.Андрущенко, А.К.Бичко, І.В.Бичко, І. Братко-Кутинський, Г.І. Горак, В.І. Жадько, С.Б. Кримський, С.В. Пролеєв, В.І. Шинкарук, А.Д. Ярменчук та ін. займають ті, в яких аналізується природа і динаміка духовності, соціокультурних вимірів свободи особистості. Як, зокрема, зазначає С.Б. Кримський: «Все настійливіше та енергійніше стверджує себе в суспільній свідомості думка, що особистість ... може репрезентувати весь всесвіт, стиснутий у межах конкретного індивідууму. ...Здатність репрезентувати свій час, свій народ, національну культуру, соціум притаманне всім, хоча і реалізується в міру конституювання особистості та її духовного розвитку» [7, с. 22]. Сучасна українська філософська думка на перший план висуває загальнолюдські (християнські) духовні цінності людського буття, адже, як зазначають В.П. Андрущенко та М.І. Михальченко: «Істинно людська життєдіяльність здійснюється лише на засадах глибокої духовності,

головними домінантами якої є віра, надія, та любов» [4,с.181]. Ця тенденція відповідає новій доктрині, яка утвердилася у світовій філософській літературі ще у 70-ті роки XX століття (ми відкрили її для себе лише на початку 90-х). Згідно з її положеннями, досягнення свободи і самореалізації людини можливе за умови її самоідентифікації зі спільнотою. «Не можна також сподіватись на «помудрішання» народу без того, щоб від самого початку цілеспрямованого впливу засобами системи навчання й виховання на свідомість все нових і нових його поколінь не формувати її духовну цілісність в органічному поєднанні філологічних і філософських знань», - зазначає В.А. Жадько [83, с. 3- 4].

Отже, вважаємо за необхідне наголосити на необхідності реформування та зміцненні духовної сили й єдності суспільства. З нього формуватиметься його провідна верства (еліта), першочерговою якістю якої повинне стати самопізнання (світопізнання= богопізнання) як спосіб вільного морального життя.

Стаття 5 Конституції проголошує: «Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [6, с.3]. Це юридично-правові визначення, які в соціальній філософії і реальному житті мають дещо інші значення. Так, Україна є республікою, тому що будь-яка країна, держава це завжди народ (publicus), який також завжди здійснює свою владу, свою справу (res) безпосередньо і зовсім не обов'язково через ті органи влади, які для його духу встановлює держава. Завжди бажаним є те, щоб люди, які своєю діяльністю уособлюють органи державної влади, уособлювали не матеріальні установи, в яких начебто концентрується суспільне життя, а історичний дух народу, його категоріально-мотиваційний устрій, який залишається незмінним упродовж багатьох століть, а то і тисячоліть. Будувати щось усталене, надійне, спокійне і тривале можна тільки на таких фундаментальних основах, а не на їх дериватах (ідеологіях).

Такою фундаментально підвалиною для європейської культури стало християнське визнання свободи людини в якості образу і подоби Божої. Господь (уособлення абсолютної свободи) створює людину також вільною, нічого їй не забороняючи в раю. Тільки після куштування плоду з дерева життя і пізнання добра і зла через спокусу і гординю, свобода людини стає для неї правом вибору між добром і злом. Свідомо обираючи добро, людина може стати вільною (безсмертною), свідомо обираючи зло як недостатність добра, людина стає невільною, рабом (смертною).

Звідси стає зрозумілим, чому лінощі, бездіяльність, байдужість є недостатністю добра як в особистісному, так і соціальному просторі, бо призводять до неволі і створення для себе штучних кумирів, «людинобогів», залежність від яких поневолює людину. Небезпеку заміщення «боголюдини» «людинобогом» пророкував ще Ф.М. Достоевський.

Отже, людина «приречена» на свободу, за визначенням далекого від релігії Ж.П. Сартра, бо її «існування передує сутності» [Див.12]. Зміст цієї приреченості до свободи пояснюється і вимірюється тільки таким же змістом відповідальності. Відповідальною може бути особистість, яка є концентрованою і нерозкладною на частини цільністю, абсолютною і суверенною самістю, яка виявляє себе, насамперед, у безпередумовній свободі. Розум і свобода разом утворюють можливість для реалізації творчості й моральності. Найглибшим змістом особистого життя є моральність та моральне добро. Особа, як про це пише Ральф Флюелінг у своїй праці «Персоналізм і проблеми філософії», є найвищою цінністю демократії. Суспільство мусить мати такі галузі діяльності (інституції, права, систем освіти), щоб особа могла існувати й розвиватися у всіх напрямках (фізичних, психічних і духовних). А це все дається особі тільки у свободі, яка є основною засадою демократії. Свобода, з точки зору Р. Флюелінга, є внутрішньою свободою. Тільки свобода дозволяє самореалізуватися особистості. Свобода є основою права, політики, мистецтва, релігії і життя; метою діяльності особистості. Мета, в свою чергу, має характер динамічної вартості, яка задана людині наперед космічним розумом. Вона становить категорію досконалої самосвідомості й самооволодіння. Свобода мусить залежати від добра й руху. Особа, у свою чергу, керується обов'язком і відповідальністю [14, с. 50].

Прийшов час, вважають персоналісти, коли релігійне мислення повинне залишити свою теологічну ізоляцію. Проблеми світу стають занадто трагічними й потребують релігійного обґрунтування. В той же час, правовий статус суспільства не дозволяє мати панівну ідеологію чи релігію, яка б могла мати статус державної. Проте громадянське суспільство, використовуючи державу як свій політико-правовий інструмент, не може обійтись без духовно-історичної спадщини, яка є його фундаментом. Зважаючи на це, слід надавати сприятливих умов буття і поступового цілеспрямованого розвитку таким усталеним мотиваційним домінантам розвитку свободи особистості, які зафіксовані в європейській (християнській) системі цінностей і які працюють на вічність, на абсолютні норми і що є органічними для народної (також за сутністю християнської) свідомості.

Головна проблема полягає в тому, через які канали сучасна, особливо молода особистість, може отримати чітко сформульовані і надані без порушення Конституції і Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» фундаментальні уявлення про свободу як цінність людської сутності, свободу як ношу самопізнання і самореалізації в координатах утвердження добра і заперечення зла? Система освіти (нереформована, недофінансована, корумпована і деморалізована) спроможна на це в особі поодиноких Вчителів, що культивують свободу, гідність і велич людського духу, підтверджуючи власним прикладом. Перекладання «левої частки» відповідальності за розвиток духовності і моралі на «Основи християнської культури» чи «Християнську етику» є свідченням як мінімум непрофесіоналізму, що межує зі злочинним нерозумінням норм свободи совісті в світській державі і, врешті-решт, веде знов до культивування подвійних стандартів. Християнська (традиційно-європейська) етика повинна бути способом діяльного родинного життя, навчання, роботи в колективі, громадянської відповідальності, євхаристійного єднання тощо, а не додатковим формальним предметом, що викладається професійно непідготовленим вчителем або священиком без фундаментальної духовної освіти і морального авторитету, причому, безумовно, конфесійно заангажованим.

«Завдання Церкви – показати людям, що не в матеріальному достатку, не в успішності кар’єри вони повинні бачити сенс життя, а у внутрішній свободі ... Тут, на жаль, Церква часто виступає дуже конформістськи по відношенню до тих процесів, які відбуваються в нашому суспільстві. Так що нульові роки, тобто друге десятиліття після 1991-го, стали для нас дійсно дуже нульовими. Правда, як мені здається, сьогодні ми нарешті перестали жити ілюзією щодо власного становища. Сьогодні ми бачимо конкретні завдання і намагаємося їх вирішувати», - підсумував о. Георгій Мітрофанов (РПЦ) [Див.14]. Яким чином Руська Православна Церква збирається реалізовувати вищезазначене завдання, демонструючи наддорогі автомобілі, годинники та інші предмети розкоші, зрошуючись з аморальною владою і брудною політикою, не визнаючи чи замовчуючи свою бездіяльність і байдужість щодо явних антихристиянських свавільних дій світської влади, зважаючи на традиційну симфонію протягом всієї історії (від підтримки кріпосного права до сучасного ототожнення зі Святою Трійцею тріумвірату Путіна, Медведєва і Кирила (Гундяєва)) – невідомо.

Інший приклад. Нещодавно представники трьох найчисельніших Церков: Предстоятель УПЦ КП Філарет, Патріарх УГКЦ Святослав та єпископ Макарівський, вікарій Київської митрополії УПЦ (МП) Іларій (Шишковський), звернулися до

українського народу, сходячись на справедливій думці про те, що причина усіх негараздів прихована в нас самих. «Людина – насамперед духовна істота. Її зовнішні успіхи чи поразки є наслідком доброго чи хибного духовного життя. Це є справедливим і для всього суспільства. Тому не будемо шукати винних ззовні – головна причина негараздів прихована в нас самих, в духовній кризі, яка роз’їдає наше суспільство», — пояснюють ієрархи. Цю кризу, як стверджують представники УПЦ КП, УГКЦ, УПЦ, можна подолати. Для цього, українці повинні на перше місце у шкалі своїх цінностей поставити не матеріальне, а вічне, духовне – «те, що залишиться цінним навіть після смерті». При цьому вище духовництво знов ані слова не каже про те, де протягом цих років була Церква, що вона намагалася зробити для того, щоб «засвідчити соборність, розкрити духовний потенціал, даний Богом нашому народу, та утвердити в суспільстві принципи любові, справедливості й взаємодопомоги»? [Див.16] На фоні яскравих кроків новообраного Папи Франциска, що демонструють простоту, щирість, свідоме відсторонення від розкошів всі їх слова знецінюються остаточно, бо залишаються непідкріпленими справами. Називати дії Папи Франциска «показухою» і PR також не варто і навіть непристойно, бо в такому випадку першим «показушником» був сам Христос!

На такому духовно-соціальному тлі ефективним на масову свідомість може бути не PR-вплив, а діяльний, самоврядний просвітницько-історичний приклад поведінки вчителів, політиків, громадських діячів, духовних осіб. Сучасні можливості зобов’язують інтелектуальну і духовну еліту нації до того, щоб показати народу його власну історичну, яка є також і сучасною, самосвідомість. Ідеологеми, які не спрацювали в радянський чи царський періоди, слід подавати як такі, що суперечили об’єктивному характеру народного духу, його спрямуванням. На такому шляху можна подолати ідоли марксистсько-ленінського театру; якщо ж їх заперечувати на суто ідеологічному рівні, реакція народу буде звичною. Заперечують зрадники, а правда у народній уяві на боці гнаних і переслідуваних; тому що уява і уявлення не йдуть далі життєвих спостережень – далі має бути історична пам’ять, знання історії, якого ті, хто «родом с Октябрю», якщо й давали, то дозовано і під цензурою класово-партійної ідеології.

Український народ не мав класичної європейської державницької історії, бо це народ селянський. Настав час дати йому знання його духовної історії, але не в особах, а в праці задля утвердження свободної особистості, з урахуванням всіх негативів посттоталітарної спадщини. Невдачі попереднього періоду в історії України були

зумовлені повним ігноруванням не просто національного питання, а непорозумінням органічних складових народного характеру. Українці дратували не стільки своїм українством, націоналізмом (чомусь завжди буржуазним), скільки розвиненим почуттям індивідуальності, свободи індивідуальної волі. На такому почутті не можна було побудувати ні авторитарно-тоталітарну державу, ні патерналістський тип суспільства, ні систему економіки, в основі якої існує колективна форма власності на засоби виробництва, ні утвердити ідеологію, згідно з якою суспільне буття визначає суспільну свідомість, яка, в свою чергу, визначає індивідуальну свідомість, її зміст і шкалу цінностей.

Християнство знайшло свою святу землю на теренах Святої Київської Русі насамперед тому, що її народності (слов'янські) мали яскраво виражене самоцінне начало. Бог, якого вони сприйняли на свій індивідуально-суб'єктивний смак, по-перше, не заперечував індивідуальне начало, по-друге, не забороняв вважати його самоцінним, по-третє, робив його мірилом ставлення до інших і засобом духовної соціалізації суспільства. Саме цей факт, а не «оправославлену візантійщину» в її найгірших проявах потрібно всіма засобами (ЗМІ, громадськими, культурними, просвітницькими, релігійно-церковними) утверджувати в народній свідомості, яка вважає себе переважно православною, але саме християнство вважає релігією колективізму, релігією «общинно»-племінною, родовою, а не загальнолюдською.

Переконані, що на цьому позначився вплив офіційного імперського російського сприйняття християнства, з його непримиренним запереченням ролі ratio, науки, просвіти в питаннях віри, богослов'я і навіть звичайного життя («всем страстей мать – мнение», «мнение – мать падения»); його унікальними протиріччями між окремими смиренномудрими світочами (Нилом Сорським, Серафімом Саровським) і загальним покірним страсотерпним «темним царством» народу і невігласів-священиків, між величним внутрішнім містицизмом і зовнішнім зрощенням з владою («церква як служниця держави»), наголосом на обрядовості за рахунок внутрішнього духовного вдосконалення, катехизації і т.п. Деморалізоване офіційне православ'я не змогло виробити дієвих правил практичної і суспільної поведінки, віддало себе в розпорядження державі, що зробило його уразливим перед обличчям суспільно-політичних змін у Росії і воно остаточно втратило свою паству на початку XX ст. Цю духовну порожнечу зайняв марксизм-ленінізм. Він став для «знеправославлених» (дехритиянізованих) тією псевдорелігією, яка задовольнила всі віковічні запити на здобуття раю на землі простим і швидким способом, без особливих роздумів і тривалої

духовної роботи, «по-щучьому веленью» революційних демагогів: у багатих забрати, бідним роздати, через диктатуру пролетаріату і класову мораль (таке собі, вимушене тимчасове зло по відношенню до ближнього) потрапити у «царство свободи» досконалих людей, в якому зла не існує тільки тому, що не існує приватної власності, а відповідно мук вибору між добром і злом (ліннощами і працьовитістю, жадібністю і щедрістю, вченістю і невіглаством). Разом з цим, нові ідеологи запропонували і всі атрибути псевдорелігії: хресні ходи-демонстрації з іконами вождів, нетлінні мощі псевдомесії, псевдотаїнства тощо. Філософська оцінка марксизму і комунізму була дана в XX ст., але вона не стала нашим внутрішнім надбанням, бо нам (переважній більшості) все ще хочеться без власних зусиль отримати якийсь новий омріяний рай. Тому і обираємо нинішню владу тільки за тим принципом, хто більше пообіцяє і «вже сьогодні», повністю нехтуючи свободою, бо вона ж є важкою роботою з морального вибору.

Маючи тепер можливість автономного дослідження світської історії, історії християнства, богослов'я тощо слід показати, що християнство з його ідеєю богоподібності і богообраності кожної людини стало загальноєвропейською, а потім і світовою релігією завдяки їй. Його постулат: «возлюби ближнього свого, як себе самого» став, врешті-решт, основою республіканського, а не монархічного устрою держави, основою для створення вільного підприємництва, середнього класу, самоврядного громадянського суспільства, в якому рівність у гідності (богоподібності), свобода, братерство є не просто релігійними і політичними гаслами, а склали фундамент правових гарантій для кожного індивіда-громадянина, які він, звичайно, не без зусиль власної волі, може захистити через судову владу в разі їх пригнічення. Тільки це надає сенс життю і формує перспективне, оптимістичне і відповідальне світосприйняття свободної особистості.

На наше переконання, формування свободної особистості повинне починатися з публічного визнання і культивування святості індивідуального начала в людині не тільки засобами освіти, масової інформації, але й релігійно-громадським впливом на свідомість як віруючих, так і тих, хто ще вагається. Складність вирішення проблеми не тільки в стійкості радянських стереотипів у значної частини тих, хто впливає на стан громадської думки, але й у неадекватності релігійної свідомості у церковних ієрархів і служителів. Вони також переважно ще радянські люди і тому готові надати християнству статусу «лукавого» комуністичного вчення, яке ніколи не відрізняло індивідуалізм від егоцентризму, свободи від сваволі. Нерозуміння суті спокутої жертви

Христа було підставою для створення церкви як «общини» прихожан, віруючих у нього як реальну боголюдину, не віруючи у свої власні сили, здібності, можливості, у необхідність творити духовний соціум із потреб власної свободної душі, звіряючи його устрій із настановами Христа. («Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний»). Місія Ісуса якраз в тому й полягала, щоб зняти з людей гріх егоцентризму, який спустошує душу людини, підштовхує її до асоціальних дій. Христос живий Бог (в ньому поєднано дві природи) тому, що була реабілітована душа людська, бо їй дозволено було мати і тілесні (егоцентричні) спонукання, але якій вказали на інші – вічні і безкінечні духовні спонукання, що соціалізують людину з Богом, синонімом вічності і безкінечності життя в абсолютній свободі.

Церква з Нового часу, нової історії тому й була відокремлена від світського життя суспільства, від держави, що її проповіді не були адекватними християнській ідеї виправдання людини її вірою у власні сили. В Україні вона також відокремлена від держави, але тільки де-юре; де-факто церква все більше інституалізується, а держава і влада – сакралізується, відгороджуючись від авторитетних філософів, істориків, політологів, богословів, літераторів, громадських активістів. Очевидно через те, що в них вбачають для себе небезпеку конкуренції. Але головним чином через те, що не можуть подолати в собі стереотипи щодо соціалізму як колективізму. Їх не вражають, як це трапилось із Марксом і Енгельсом, ні праці Л.Фейєрбаха «Сутність Християнства», ні його знаменита в Європі, але не у нас, теза: «У практичному відношенні індивідуалізм є соціалізм, але соціалізм не в сенсі французького соціалізму, що ліквідує індивідуальність або – що одне і те ж і що є лише абстрактним її вираженням – свободу» [13, с. 892].

Порівняємо визначення Л. Фейєрбаха з марксовим. Отже, перший стверджує: «Мій принцип охоплює всіх індивідуумів: минулих, нинішніх і майбутніх: точка зору індивідуальності є точка зору безкінечності та універсальності, «дурної» (проти Гегеля і тоталітаристів – Г. М.) в сенсі сповненого забобонів і заздрісного розуміння, але дуже хорошої у сенсі життя, адже це єдино творча й продуктивна безкінечність і універсальність» [13, с. 891-892]. Другий має аналогічну точку зору впродовж усього життя. Особливо чітко вона проявляється у неприйнятті ним монархічного типу державного устрою, який поглинає суспільство. Але ж там, де «монархічний принцип має за собою більшість, там людина – у меншості, а де монархічний принцип не викликає жодних сумнівів, там і зовсім немає людини» [8, с. 375], адже «винятковий

принцип деспотизму – зневага до людини» [Там само, с.374]. Вихід тільки у свідомості, яка є монопольною власністю кожної людини і яка зобов'язана знати про це: «Люди – це мислячі істоти; вільні люди – це республіканці. Обиватель не хоче бути ні тим, ні іншим ... Почуття своєї власної гідності, свободу потрібно ще тільки пробудити в серцях цих людей. Тільки це почуття, яке разом із греками покинуло світ, а за християнства розчинилось в оманливому маренні царства небесного, може знову зробити суспільство союзом людей, об'єднаних в ім'я своїх найвищих цілей, зробити його демократичною державою. Люди, які не відчують себе людьми, стають для своїх господарів невід'ємною власністю, як приклад рабів або коней» [8, с. 373].

Це не просто маніфест вільної людини, маніфест її свободи, але й спосіб утвердження свободи як суспільної цінності, адже вільні люди створюють республіку. Щоб Україна, як це проголошується у статті 5 Конституції, була республікою, треба її народові показати, що розвинене в ньому почуття індивідуальної гідності і свободи як образу і подоби Божої тільки й дає підстави для такої констатації.

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. В тіні мовчазної більшості, чи кінець соціального // І. Незалежний культурологічний часопис. - 2002. - число 25.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. - М., 2000
3. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство: пер. з нім. - Львів: Літопис, 2000. - 318 с.
4. Гудзяк Б. Ми намагаємося формувати цілісну, нероздвоєну людину. – День. - №172. - 24 вересня 2002 р.
5. Жадько В.А. Соціально–духовні виміри світоглядної свідомості. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 1997. – 166 с.
6. Конституція України. – К.: Україна, 1996. – 56 с.
7. Крымский С.Б. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии // Филос. и социол. мысль. – 1996. - № 3- 4. – С. 102 – 118.
8. Маркс К. Энгельс Ф. Сочинения: В 50 т.- М.: Мысль, 1955. – Т.1. – 700 с.; Т.3. – 700 с.
9. М.Г. Мурашкін. Досвід самодостатності в містицизмі ХХ століття (релігієзнавчий аналіз). - Автореф. Дис. д-ра філософ. наук: 09.00.11 / Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. — К., 2005. — 35 с. — укр.
10. Переосмысляя современность. Материалы международной конференции // Полис. - 2003., - №2.
11. Пролеев С.В. Духовность и бытие человека. – К.: Наук. думка, 1992. – 107 с.
12. Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм// Сумерки богов. – М., 1990. – С. 319- 344.

13. Фейербах Л. История философии. Собрание произведений: В 3 т. – М.:Мысль, 1974. - Т.1. – 544 с.
14. Flewelling R. Personalism and the Problems of Philosophy. - New York, 1990
15. <http://www.kommersant.ru/doc/1812002>
16. http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/45750/